

Colonialism: Historical Awareness Construction, New Order and Formulation of Activism

Behzad Asghari*

Abstract

Colonialism is a phenomenon that begins with the slogan of construction and development and eventually leads to political domination and economic exploitation. This phenomenon took a self-centered approach and was based on the exercise of power and the creation of a new order. Therefore, the phenomenon of colonialism sought to institutionalize object-subject relations in the form of colonizing and colonized societies. This phenomenon has been investigated from different aspects, but the process of becoming the objective process of colonization, the pattern of ideas and its placement in information and its effect on the activities of societies has not been formulated. Therefore, this research seeks to answer the question of what historical foundations the colonial process is based on, how it has shaped historical information and shaped human actions. So it can be pointed out that the colonists by explaining the historical identity of the colonial societies based on specific historical components, deprived them of the possibility of creating an identity. This causes the colonized societies to act against it because they were looking for their identity and position based on the historical formations by the colonizers, but with this process and the explanation of the independent identity and the construction of historical recognition, they shape their actions.

Keywords: Colonialism, Historical Understanding, Epistemic System, New Order, Activism.

* Ph.D. in History of Iran, Researcher at Institute for Humanities and Cultural Studies, asghari63@gmail.com

Date received: 12/03/2024, Date of acceptance: 15/08/2024

Introduction

The concept of colonialism is the one on which no consensus has been formed. The semantic contradiction of the concept of colonialism has caused various theories to be presented about this phenomenon (Momsen 1363: 89-130). The presented ideas about colonialism often refer to the concept of the other and dominating the other and have challenged unequal political, economic and cultural relations, but these narratives often do not pay attention to how the idea of colonialism is transformed into a historical matter. Because this concept becomes an objective perception in the theoretical field in a historical context and forms a historical understanding that is the basis of action. Therefore, the current research seeks to answer the question of on which historical foundations the colonial process relies, how it shapes historical awareness, and how it structures human actions. In this sense, by examining the historical process, the semantic change of this concept of observation and its epistemological formulation will be searched in the historical context, and its impact on the actions of colonized societies will be discussed.

Materials & Methods

The process of finding the meaning of concepts is based on historical understanding. The historical understanding of one's own existence and the relationship with the surrounding environment is often the basis of the activities of human societies that rely on worldviews and knowledge systems. For example, the ancient Egyptians had a static tendency for present and past life. Therefore, in their view, the gods ruled over the conditions of existence. In Greece, however, the concept of history included the past and the future of mankind, and had serious discussions about physical sciences and mechanics. In the new era, with the formation of the idea that historical knowledge is the knowledge of the past in the present, and the knowledge that is formed in the historian's mind is objectively realized by reviving and passing the limitations of past experiences, the role of presented images of history became more important (See, Duntan, 2017)

The role of images in the construction of human perceptions in the contemporary world is a subject of serious thought. For example, Heidegger believes that it is possible to understand the world in the form of an image (Heidegger, 2002: 67-68). He introduces creators or beings as the owner of existence if they are called forward by a human being. In other words, abstract categories draw a picture of phenomena in a historical context and give them meaning. This shapes historical narratives. In this

37 Abstract

framework, the historical narrative is linked with the value perceptions (cf. Weber, 1382: 169). In other words, in this epistemic system, phenomena are classified and enter the field of consciousness in a preferred pattern. Mastering these narratives is also depicted as mastering the society. Because it forms the basis of action.

Discussion & Result

The process of colonization is based on an essentialist perspective. In the sense that the colonists considered other societies uncivilized and believed that they should be guided towards civilization. On this basis, colonialism organized a certain system of thought and ideology that sought to apply a specific order and ultimately sought to exploit the resources of other societies. To justify this relationship, the colonialists sought to place this process in the conceptual system so that the process of colonization becomes believable and understandable. Clarifying the identity of the colonized was very important in the process of colonization, because it became an internal matter. Therefore, in the colonial era, in the historical conflict, the colonialists were able to form historical consciousness, which provided them with greater superiority.

Meanwhile, the creation of a new order required a new classification. Because, in order to disrupt the established order, a new category must be formed in people's understanding and awareness. Based on this, the colonialists excluded other societies from the scope of the historical awareness system by classifying and ordering the phenomena. In other words, they emptied the colonized societies of historical identity and consciousness. The loss of the previous tradition and identity caused the colonized societies to lose the possibility of relying on concrete foundations for action against colonialism. In the meantime, the reproduction of racial and social distinctions in the process of colonization strengthened the idea of colonization. Because as a result of this process, the members of the society were confronted with each other.

Conclusion

The phenomenon of colonialism continued from the 16th and 17th centuries to the 20th century, but finally ended with the anti-colonial movements after 1945. This phenomenon was created with the dual conceptualization of civilized countries and backward countries. In this way, European countries presented themselves as symbols of thinking and progress and portrayed other countries as backward and savage. For this reason, the Europeans claimed an order that sought to bring all societies closer to the

wisdom and civilization of the Europeans. The self-centered approach of colonialism caused the colonizing countries to seek exploitation of the colonized societies. This also facilitated the process of exploitation, because it spread an idea based on which exploitation of other societies was not seen as ugly and reprehensible.

The depiction of civilized and uncivilized by the colonialists in this period led to the dominance of the discourse in which the colonized societies found an object-like form and did not have the possibility of subject actions. Because these societies were empty of identity and history and lost the possibility of explaining the action components. Because, actions are formed based on common will, beliefs, and values, which have been shaped throughout history and based on common identity, and with the loss of these components, the possibility of formulating common will and goal is lost. Colonized societies, however, by recovering their identity and defining identity components over time, were able to form an anti-colonial movement that led to the end of the political domination of the colonial countries.

Bibliography

- Abdi, Isa (2023), Reinhardt Kozlak, Foreign Historiography In The Land Of Historiography In A Conversation With Isa Abdi, Searching For Other Possibilities In History, Etemad newspaper, year 20, number 5486, p. 7. [In Persian].
- Alatas, Syed Hussein (1974), The Captive Mind and Creative Development, International Social Science Journal, no. 4, pp 691-700.
- Alatas, Syed Hussein (1977), The Myth of the Lazy Native, London: Frank Cass.
- al-Attas, Syed Farid (2006), Alternative Discourses in Asian Social Science: Responses to Eurocentrism, Delhi: Sage.
- Anderson, Clare (2012), Subaltern Lives, Biographies of Colonialism in the Indian Ocean World, 1790–1920, Cambridge University Press.
- Arendt, Hana (2015), Understanding And Politics: Difficulties Of Understanding, in: Heydari, Arash and others, Theory And Reality, Tehran: Tisa. [In Persian].
- Arendt, Hannah (1973), The Origins of Totalitarianism, San Diego, New York, London: Harvest Book, Harcourt brace & Company.
- Bentley, Michael (2020), Modern Historiography, translated by Alireza Mollaiy Tavany, Tehran: Research Institute of Islamic History. [In Persian].
- Beverly, John (1999), Subalternity and Representation, Durham and London: Duke University Press, P 66.
- Boorstin, Daniel J. (1983), The Discoverers, New York: Random House.
- Collingwood, Robin George (2003), The General Concept of History, translated by Ali Akbar Mahdian, Tehran: Kitab Ame. [In Persian].

39 Abstract

- Cooper, Frederick (2005), *Colonialism in Question: Theory, Knowledge, History*, Berkeley: University of California Press.
- Cozzi, Gustavo; Valente, Filippo (2021), *Humanitarian Intervention, Colonialism, Islam and Democracy an Analysis through the Human-Nonhuman Distinction*, London & New York: Routledge.
- Danton, Robert. (2018), *The Concept of History in the Orient: Historical Attitudes in Ancient Near Eastern Cultures*, translated by Isa Abdi, Tehran: Farhameh. [In Persian].
- Davari-Ardkani, Reza (2021), *Historical Discontinuity And Orientalism*, Tehran: Naqd Farhang. [In Persian].
- Day, Clive (1938), *A History of Commerce*, N.Y. Longmans Green.
- Diltay, Wilhelm (2010), *The Organization Of The Historical World In Human Sciences*, translated by Manouchehr Sanei-Darabidi, Tehran: Qoqnos. [In Persian].
- Diop, Aliyon and others (1969), *Racism And Culture*, translated by Manouchehr Hazarkhani, Tehran: Ketab Zaman. [In Persian].
- Dortier, Jean-Francois (2003), *Human Sciences, The Scope Of Knowledge*, translated by Morteza Katabi, Jalaluddin Rafifar, Nasser Fakuhi, Tehran: Ney. [In Persian].
- Encyclopedia Britannica (1994), V 3.
- Flowers, Sara (2004), *The Age of Discovery*, translated by Farid Javaherkalam, Tehran: Qoqnos. [In Persian].
- Foucault, Michel (2010), *Order of Things, Paleontology of Human Sciences*, translated by Yahya Emami, Tehran: Research Center for Cultural and Social Studies. [In Persian].
- Hegel, G.W.F. (2001), *Philosophy of Right*, Translated by S.W Dyde, Kitchener: Batoche Books
- Heidegger, Martin (2002), *The Age of the World Picture*, translated & edited Young, Julian & Haynes, Kenneth, Cambridge University Press.
- Hobsbawm, Eric (2019), *About History*, translated by Hasan Mortazavif, Tehran: Lahita. [In Persian].
- Jenkins, Keith (2005), *Rethinking History*, translated by Sagar Sadeghian, Tehran: Markaz. [In Persian].
- Kapoor, Ilan (2020), *Post-Colonial Politics Of Development, Post-Colonial Critique Of Development*, translated by Rashid Ahmadresh, Mostafa Ahmadzadeh, Tehran: Andisheh Ehsan. [In Persian].
- Kohn, Margaret; Reddy, Kavita, (2023), *Colonialism*, Stanford Encyclopedia of Philosophy, Stanford University.
- Kozalek, Reinhardt (2022), *An Introduction To The Fundamental Concepts Of History: The History Of The Evolution Of The Concept Of Crisis*, translated by Behnam Jodi, Tehran: Gam-No. [In Persian].
- Levy Brul, Lucin (2020), *Mental Functions In Backward Societies*, translated by Yadullah Moqan, Tehran: Hermes. [In Persian].
- Merriam-Webster, (2023).

- Mommsen, Wolfgang (1984), *Theories of Imperialism*, translated by Korosh Zaim, Tehran: Amirkabir. [In Persian].
- Peters, John Ndervin (2016), *Theory of Development*, translated by Anwar Mohammadi, Tehran: Gol Azin. [In Persian].
- Rahnama, Majid (1971), *Problems of Asian and African countries*, Tehran: Institute of Social Studies and Research. [In Persian].
- Rajaei, Farhang (2019), *Andishe and Andishehvarzi*, Tehran: Farhang Javed.
- Said, Edward W. (1979), *Orientalism: Western Conceptions of the Orient*, New York: Vintage Books.
- Spivak, Gayatri Chakravorty (2010) "Can the Subaltern Speak?" in *Can The Subaltern Speak?*, eds. Rosalind C. Morris, New York: Columbia University Press, pp. 21-81.
- Torn, Alan (2022), *A New Paradigm For Understanding Today's World*, translated by Salman Sadeghizadeh, Tehran: Elmi v Farhangi. [In Persian].
- Weber, Max (2003), *Methodology of Social Sciences*, translated by Hassan Chavoshian, Tehran: Markaz. [In Persian].
- Wittgenstein, Ludwig (1990), *Logical-Philosophical Treatise*, translated by Mahmoud Ebadian, Tehran: Jihad University. [In Persian].
- Wuthnow, Robert (1989), *Communities of Discourse, Ideology and Social Structure in the Reformation, the Enlightenment, and European Socialism*, Cambridge: Harvard uni. Press.
- Young, Robert. J. (2012), *A Brief Introduction To Post-Colonialism*, translated by Fateme Modaresi, Farah Qadri, Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies. [In Persian].

استعمار:

ساخت آگاهی تاریخی، نظم نوین و صورت‌بندی کنش‌ورزی

بهزاد اصغری*

چکیده

استعمار فرایندی است که با شعار عمران و آبادانی آغاز و در نهایت منجر به تسلط سیاسی و بهره‌برداری اقتصادی شد. این پدیده رویکردی ذات‌انگارانه در پیش گرفت و بر اعمال قدرت و ایجاد نظم نوین ابتناء یافت. از این‌رو استعمار به دنبال آن برآمد روابط ابژگانی-سوزه‌گانی را در قالب جوامع استعمارگر و مستعمره‌شده نهادینه کند. فرایند استعمار از وجوه گوناگون مورد بررسی قرار گرفته است اما چگونگی تبدیل روند عینی استعمار به الگوی اندیشه‌ای و جایی آن در ساختار آگاهی و تاثیر آن در کنش‌ورزی جوامع صورت‌بندی نشده است. از این‌رو این پژوهش به دنبال پاسخ به این پرسش است که فرایند استعمار بر چه بنیان‌های تاریخی ابتناء دارد، چگونه آگاهی تاریخی را شکل داده و کنش‌های انسانی را صورت‌بندی کرده است. بر این اساس می‌توان اشاره داشت که استعمارگران از طریق تبیین هویت تاریخی جوامع مستعمره بر اساس مولفه‌های تاریخی خاص، امکان ساخت هویت را از آن‌ها سلب کردند. این امر موجب شد تا جوامع مستعمره‌شده نتوانند به کنش مقابل دست زنند چراکه هویت و جایگاه خود را بر اساس درک تاریخی شکل‌یافته توسط استعمارگران جستجو می‌کردند اما با گذار از این فرایند و تبیین هویت مستقل و برساخت درک تاریخی توانستند کنش‌های خود را صورت‌بندی جدیدی ببخشند.

کلیدواژه‌ها: استعمار، درک تاریخی، نظام معرفتی، نظم نوین، کنش‌ورزی.

* دکتری تاریخ ایران، پژوهش‌گر پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، asghari63@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۲/۲۲، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۵/۲۵

۱. مقدمه

مفاهیم شکل گرفته در جوامع انسانی، تجربه‌های گوناگون تاریخی و معانی متعدد را در بر دارد (کوزلک، ۱۴۰۱: ۳) که به آن‌ها هویت و اعتبار می‌بخشد. این مفاهیم در طول زمان شکل می‌گیرند و اغلب در قالب یک واژه نمی‌گنجند بلکه شبکه‌ای از کلمات مرتبط به هم را در بردارند و از آنجاکه در بستر تاریخ تحول پیدا می‌کنند ابزاری برای فهم تاریخ نیز هستند (عبدی، ۱۴۰۲). مفاهیم جوامع انسانی البته با توجه به اینکه حامل تجربه‌های متفاوت هستند، حاوی معانی متعددی نیز هستند، بنابراین اغلب در مورد معنای آن‌ها اجماعی وجود ندارد؛ به همین دلیل گاه موجب کشمکش می‌شوند (ر.ک: ویتگنشتاین، ۱۳۶۹).

مفهوم استعمار از جمله مفاهیمی است که اجماعی در مورد آن شکل نگرفته است. به همین دلیل این مفهوم در بستر تاریخی معانی متفاوتی پیدا کرده است که گاه با یکدیگر متناقض هستند. تناقض معنایی مفهوم استعمار موجب شده است که نظریه‌های مختلفی در مورد این پدیده ارائه شود (مومسن ۱۳۶۳: ۸۹-۱۳۰). چنان‌که عده‌ای استعمار را ناشی از برخورد تمدن پیشرفته غربی با فرهنگ‌های بومی نسبتاً عقب مانده می‌دانند و معتقدند ناتوانی این فرهنگ‌ها موجب شکل‌گیری رویکرد استعماری غربی‌ها و اروپایی‌ها شده است. از سوی دیگر، عده‌ای معتقدند این فرایند ناشی از سیاست‌های توسعه‌طلبانه کشورهای غربی است و موجب شده است که مناطق مستعمره شده هم‌چنان در وضعیت نامناسبی به سر برند. گروهی نیز معتقدند سیاست‌های استیلایی زمانی شکل می‌گیرد که نبود توازن در بسترهای سیاسی، اجتماعی، نظامی، فرهنگی، یا حتی اقتصادی در نقطه‌ای ایجاد شود. در مقابل، عده‌ای نیز بر آن‌اند که استعمار فرآورده شکل‌های کهن سلطه است. در این بین، این ایده نیز مطرح شده است که سیاست استعماری مکانی برای احساسات جنگ‌جویانه و میهن‌پرستی افراطی و طبقات جنگ‌گرای سنتی است (Day, 1938: 166).

عده‌ای نیز بر آن هستند که استعمار پایه مدرنیته است و مدرنیسم مبتنی بر رویکردی نژادی است (Alatas, 2006). به همین دلیل غربی‌ها همیشه طبیعی، عقلانی و منطقی و شرقی‌ها به صورت غیرعقلانی و بدوی نشان داده شده‌اند (کاپور، ۱۳۹۹: ۳۲). بر این اساس، ایدئولوژی استعماری بر مبنای برتری مطلق تمدن غرب ساخته شده است و استعمارگران به تدریج بر آن شده‌اند که اگر دارای زندگی و تمدنی برترند به دلیل آن است که از نژادی برتر هستند (دیوپ و دیگران، ۱۳۴۸: ۷). در این دریافت، فرایندی تاریخی با ایده‌ای نژادی منجر به تقسیم جوامع در قالب متمدن و غیرمتمدن شده است. به عبارتی از درهم آمیختن تئوری و تاریخ

استعمار: ساخت آگاهی تاریخی، نظم نوین و صورت‌بندی کنش‌ورزی (بهزاد اصغری) ۴۳

پیش‌داوری‌های طبیعت‌گرایانه به وجود آمده است (ر.ک: وبر، ۱۳۸۲: ۱۴۷) و این مبنای کنش‌ورزی شده است.

پدیده استعمار در قالب استعمار اندیشه نیز معنا شده است. به این معنا که استعمار اندیشه موجب برتری غرب شده و با پذیرش مستعمره‌شده‌ها کامل می‌شود. این ایده که با عنوان «ذهن‌های اسیر» ارائه شده، تاکید دارد که ذهن‌های اسیر در مسیری که ارباب‌ها تعیین کرده‌اند حرکت می‌کند و سندرم ذهن اسیر به موفقیتی دست پیدا می‌کند که اشغال فیزیکی موفق به آن نشده است (Alatas, 1974; 1977). ادوارد سعید نیز مدعی است، استعمار مجموعه نظام‌مند از نظریه و عمل است که شرق را برمی‌سازد یا بازنمایی می‌کند و منظور او از نظریه کل معرفت امپراتوری غرب است. بنابراین به نهادها و ساختارهای فرهنگی اجتماعی همراه با این معرفت اشاره دارد (کاپور، ۱۳۹۹: ۳۲).

ایده‌های ارائه شده در مورد استعمار اغلب به مفهوم دیگری و تسلط بر دیگری اشاره دارند و روابط سیاسی، اقتصادی و فرهنگی نابرابر را به چالش کشیده‌اند اما این روایت‌ها اغلب به چگونگی تبدیل ایده استعمار به امر تاریخی توجه ندارند. چراکه این مفهوم در ساحت نظری در بستری تاریخی به دریافتی عینی تبدیل می‌شود و درک تاریخی را شکل می‌دهد که مبنای کنش‌ورزی است. از این رو پژوهش حاضر به دنبال پاسخ به این پرسش است که فرایند استعمار بر چه بنیان‌های تاریخی ابتناء دارد، چگونه آگاهی تاریخی را شکل می‌دهد و چگونه کنش‌های انسانی را صورت‌بندی می‌کند. به این معنا با بررسی فرایند تاریخی، تغییر معنایی این مفهوم رصد و صورت‌بندی معرفتی آن در بستر تاریخی جستجو خواهد شد و تاثیر آن در کنش‌های جوامع مستعمره شده به بحث گذاشته خواهد شد.

۲. مفهوم استعمار

کلمه استعمار که معادل (colonialism) به کار می‌رود، در مصدر عربی به معنای ساختن و آماده کردن است و در زبان فارسی معنای اصلی آن سکونت در منطقه‌ای به منظور عمران و آبادانی است (رهنما، ۱۳۵۰: ۱۵). مفهوم (colonialism) از ریشه لاتین (colonus) است و برای توصیف کشاورزان مستأجر در امپراتوری روم استفاده شده است. در این فرایند مستأجران همیشه به مالکان زمین بدهکار بودند و به نوعی به برده آن‌ها تبدیل می‌شدند. بنابراین، این مفهوم اغلب به معنای فرایند سلطه و تغلب تعریف شده است. پدیداری که پیش از دوران مدرن نیز وجود داشت و به توسعه قلمرو کشورهای غالب اطلاق می‌شد (Kohn, Reddy, 2023). اما پدیده

استعمار از قرن شانزدهم پدیده‌ای اقتصادی - سیاسی تصویر شد که طی آن کشورهای که اغلب آن‌ها جزو کشورهای اروپایی بودند به دنبال کشف، غلبه، و سکونت در سرزمین‌های دوردست برآمدند (Britannica, 1994). بنابراین این مفهوم در بطن خود با مفهوم قدرت عجین شد، زیرا معنای غلبه بر دیگر مناطق و کشورها برای بهره‌برداری اقتصادی و سیاسی را به همراه داشت (نک: Merriam-Webster, 2023).

مفهوم استعمار در نهایت در ادبیات سیاسی به مفهوم تسلط بر جوامع دیگر و غارت منابع آن‌ها توصیف شد. به این معنا، استعمار با ادعای ایجاد تمدن جدید در جوامع مستعمره‌شده و رساندن آن‌ها به مرحله آزادی و رشد، مدعی تسلط بر این قلمروها شد، زیرا براساس این الگو چنین ادعا می‌شد که برای طی کردن این فرایند نظام‌های استعماری باید حتی با زور به سرزمین‌های دست‌نخورده یا رشدنیافته گسترش یابند و از منابع آن‌ها استفاده کنند (ر.ک: مومسن، ۱۳۶۳: ۲۷). این فرایند موجب شد که جوامع دیگر زیر سلطه این کشورها قرار گیرند و روابط اقتصادی برای رشد این مناطق به بدیل خود تبدیل شود (رهنما، ۱۳۵۰: ۱۵-۱۸).

۳. بنیان نظری

فرایند معنایابی مفاهیم بر اساس درک تاریخی صورت می‌گیرد. درک تاریخی از وجود خود و ارتباط با محیط پیرامون نیز اغلب مبنای کنش‌ورزی جوامع انسانی است که بر جهان‌بینی و نظام‌های معرفتی ابتناء دارد. به عنوان مثال مصریان باستان به دلیل اینکه علاقه چندانی به تفکر درباره رابطه علت و معلولی رویدادها نداشتند، نگرشی ایستا به حیات حال و گذشته داشتند. از این رو در نگرش آن‌ها خدایان بر شرایط هستی حاکم بودند و اطاعت از حاکمان به عنوان نماینده خدایان واجب بود. در بین‌النهرین باستان اما به دلیل نگرانی و آشفته‌گی به دلیل نقش طبیعت در شکل‌گیری جامعه، اعتماد کامل به میانجی‌های جامعه و خدایان وجود نداشت. به همین دلیل قهرمانان نقش مهمی در این حوزه داشتند و پیروی از قهرمانان در مقابل قدرت امری مرسوم بود. بنی اسرائیل نیز بر اساس درک سیر خطی از تاریخ، آغاز و پایانی برای آن قائل بودند. از این رو منتظر منجی و زمین موعود بودند. در یونان نیز با درک جدید از مفهوم زمان، مفهوم تاریخ در برگرفته گذشته و آینده بشر شد و در این مفهوم بشر به دنبال جایگاه خویش برآمد و در مورد علوم فیزیک و مکانیک بحث‌های جدی صورت داد. در عصر جدید نیز با شکل‌گیری این ایده که معرفت تاریخی معرفت گذشته در زمان حال است و معرفتی که در

استعمار: ساخت آگاهی تاریخی، نظم نوین و صورت‌بندی کنش‌ورزی (بهزاد اصغری) ۴۵

ذهن مورخ شکل می‌گیرد با تجدید حیات و با گذر از قید تجربیات گذشته تحقق عینی می‌یابد، نقش تصویرهای ارائه‌شده از تاریخ اهمیت بیشتری پیدا کرد (ر.ک: دانتن، ۱۳۹۷).

نقش تصاویر در ساخت ادارک انسانی در دنیای معاصر محل اندیشه‌ورزی جدی قرار گرفته است. به‌عنوان مثال هایدگر درک جهان را در قالب تصویر ممکن می‌داند (Heidegger, 2002: 67-68) و موجودات یا هستندگان را در صورتی صاحب هستی معرفی می‌کند که توسط انسانی به پیش فراخوانده شوند. به عبارتی تصویر جهان چیزی نیست مگر بازنمایی کلیتی از ابژه‌ها توسط سوژه و به منظور خدمت به سوژه. اهمیت تصور آن‌چنان در دنیای جدید اهمیت یافته است که حتی کانت در امر سیاسی اصالت را به قدرت و یا منفعت نمی‌دهد بلکه به مقولات انتزاعی می‌دهد زیرا انسان به‌طور ارادی اصالت آن را پذیرفته است (ر.ک: رجایی، ۱۳۹۸: ۷۹). مقولات انتزاعی تصویری از پدیدارها در بستری تاریخی ترسیم می‌کند و به آن‌ها معنا می‌بخشد. این امر منجر به شکل‌دهی الگویی معرفتی شده و روایت‌های تاریخی را شکل می‌دهد. تسلط روایت‌ها حتی موجب برساخت تاریخ نیز می‌شود؛ چنانکه در دنیای معاصر هم باور به تاریخ پاکستان یا باور به قوم کشی یهودیان به دست هیتلر تبدیل به انگیزه‌ای جهت ساخت تاریخ شده است (ر.ک: هابسبام، ۱۳۹۸: ۲۲-۲۹).

روایت تاریخی در این چارچوب با تصورات ارزش‌گذارانه پیوند می‌خورد و به داده‌ها ارزش دانستن می‌بخشد (ر.ک: وبر، ۱۳۸۲: ۱۶۹). به عبارتی در این نظام معرفتی پدیدارها طبقه‌بندی و در الگویی ترجیحی به ساحت آگاهی راه پیدا می‌کنند. تسلط بر این روایت‌ها نیز به معنای تسلط بر جامعه تصویر می‌شود. چراکه مبنای کنش را شکل می‌دهد. به همین دلیل افراد به دنبال آن هستند تا روایت‌های خود را به نسل‌های بعد منتقل کنند و انگاره‌های تاریخی خاص را ثبات ببخشند. از این‌رو گاه ادعا شده است که منطق تاریخ منطق کشفی نیست بلکه منطق ساخت است. در این چارچوب حقیقت وابسته به کسی است که قدرت ساخت امر صحیح را پیدا می‌کند (جنکینز، ۱۳۸۴: ۶، ۶۳).

در فرایند روایت، روایت‌گر به دنبال ارائه شناخت خود از ابژه است. در این چارچوب روایت‌گر از طریق فرایند شناخت، هویت خویش را معنا می‌بخشد و موضوع شناخت را نیز ابژه و بر آن اعمال قدرت دارد. به عبارتی روایت تاریخی فرایندی است که روایت‌گر از طریق روایت، علاوه بر تعریف جایگاه خود بر موضوع شناخت خود تسلط پیدا کرده و بر آن اعمال قدرت می‌کند. در این فرایند تعریف خود به بهای تعریف دیگری صورت می‌گیرد و با تسلط بر نظام معرفتی امکان تعریف از دیگری سلب می‌شود (ر.ک: Said, 1979).

در عصر استعمار روایت تاریخی از سوی استعمارگران ارائه شده است. در این چارچوب تاریخ اروپامدار و الگویی غربی پیدا کرده است. چراکه استعمارگران علاوه بر حق تفسیر تواریخ بومی، حق تدوین آن‌ها را هم به انحصار خود درآوردند (دیوپ و دیگران، ۱۳۴۸: ۸). بر اساس این روایت، تاریخ تمدن‌های غیرغربی بی‌ارزش و مقدمه تاریخ غرب خوانده شدند (داوری‌اردکانی، ۱۴۰۰: ۱۲-۱۳). چراکه استعمارگران به دنبال شناخت بودند و مولفه‌های تاریخ‌نگاری جوامع غیر غربی مطابق مولفه‌های تاریخ‌نگاری آن‌ها نبود. به عبارتی مسئله شناخت مسئله استعمارگران بود و نه مستعمره‌شده‌ها. به همین دلیل اشاره شده است که «برساخت گفتمانی پیرامون جهان سوم بیشتر بیان‌کننده مسائل ما است تا جهان سوم» (کاپور، ۱۳۹۹: ۱۴۸). با تحمیل مولفه‌های تاریخی استعمارگران اغلب مدعی بودند که آنها جوامع دیگر را وارد تاریخ کرده‌اند چراکه جوامع دیگر را بر اساس الگوی تاریخ‌نگاری خود می‌سنجیدند و جوامعی که در این الگو قرار نداشتند را بدوی و متوحش می‌نامیدند (ر.ک: یانگ، ۱۳۹۱: ۲۸).

به دنبال تسلط الگوی معرفتی و تاریخی که استعمارگران مروج آن بودند سایر جوامع از دایره تاریخی که آن‌ها ایجاد کرده بودند، بیرون ماندند. از این‌رو با پذیرش این الگو بسیاری از جوامع در حاشیه و انزوا قرار گرفتند. خارج شدن از این دایره و انزوای پی‌آیند آن در عمل موجب شد این جوامع جرات حرکت را از دست دهند و حتی امکان حرکت را نیز متصور نباشند (ر.ک: Arendt, 1973: 474)؛ و به دنبال هویت‌یابی خود در قالب الگوی ارائه‌شده از سوی جامعه غالب باشند. در این رابطه تغلب، البته مغلوبان هم مانند غالبان تعبیر خود را داشتند تا اعمال خود را مشروعیت ببخشند، تعبیری که گفتمان غالب به دنبال حذف آن بود (ر.ک: جنکینز، ۱۳۸۴: ۴۱)، اما همانطور که برخی نیز اشاره داشته‌اند قدرت غالب نمی‌تواند در برابر نظارت و پرسش عمومی تاب آورد (کاپور، ۱۳۹۹: ۳۳۰). به بیانی با پرسش از علت تغلب و به چالش کشیدن قدرت غالب که به دنبال تحمیل مولفه‌های خود است، رابطه غالب و مغلوب استحاله پیدا می‌کند. چنانکه ایده استعمار نیز به تدریج با سوال مواجه شد و سپس افرادی این ایده را به نقد کشیدند که چگونه ممکن است جوامع طی نسل‌ها به صورت اجتماعی زندگی کنند ولی فرهنگ نداشته باشند (دیوپ و دیگران، ۱۳۴۸: ۱۹).

۴. استعمار و مبانی معرفت‌شناختی

فرایند استعمار مبتنی بر دیدگاهی ذات‌گرایانه بود. به این معنا که اروپاییان و غربی‌ها جوامع و مردم مناطق دیگر را عقب‌مانده و غیرمتمدن و غیراجتماعی می‌دانستند و بیش‌تر آن‌ها بر این

استعمار: ساخت آگاهی تاریخی، نظم نوین و صورت‌بندی کنش‌ورزی (بهزاد اصغری) ۴۷

اعتقاد بودند که این جوامع به‌خودی‌خود توانایی متمدن‌شدن را ندارند و باید آن‌ها را به‌سمت تمدن هدایت کرد. این امر مبتنی بر نظام فکری و ایده‌هایی است که ادعا دارد جوامع مستعمره‌شده توانایی‌های ذهنی و جسمی محدودی دارند و ازاین‌رو، افراد این جوامع در مقایسه با انسان غربی یا اروپایی انسان‌های پست‌تری هستند. نمود این ایده در مطالعاتی که روی انسان‌های جوامع مختلف صورت گرفته است، قابل مشاهده است. به‌گونه‌ای که بیش‌تر این مطالعات ویژگی‌هایی به جوامع مستعمره‌شده نسبت می‌دهند که آن‌ها را پست‌تر و غیرمتمدن نشان می‌دهد (ر.ک: مومسن ۱۳۶۳: ۱۶، ۹۶-۹۷، ۱۱۹، ۱۲۳-۱۲۵؛ لوی برول، ۱۳۹۹). پدیده استعمار بر این اساس، به‌عنوان ایده غالب، نظام فکری و ایدئولوژی مشخصی را سامان داد که به‌دنبال اعمال نظم خاص اجتماعی و فرهنگی بود. در این قالب کشورهای استعمارگر به‌دنبال تغییر ساختارهای اجتماعی و فرهنگی این مناطق برآمدند. فرایندی که به ابرژه‌شدن جوامع مستعمره‌شده به‌دست استعمارگران انجامید و به‌دنبال تغییر و اعمال نظم جدید بر این جوامع بود.

تفاوت‌های دیگر جوامع با جوامع غربی و اروپایی که فرهنگ و ساختارهای اجتماعی متفاوت و حتی نظام‌های سیاسی مختلفی داشتند، امری بود که از نظر استعمارگران نیازمند تغییر و اصلاح بود، چنان‌که همه این جوامع به شکل غربی نزدیک شوند. براساس تقسیم دوگانه‌ای که اروپاییان قائل بودند، فرهنگ غربی فرهنگ برتر محسوب می‌شد و دیگر فرهنگ‌ها باید در این فرهنگ و ساختار مستحیل می‌شدند؛ امری که در اواسط قرن بیستم با نقدهای جدی روبه‌رو شد و بسیاری بر اهمیت فرهنگ‌های مختلف تأکید کردند و به خطرهای یک‌سان‌سازی انسان‌ها اشاره داشتند. به‌گونه‌ای که جنبش‌های فرهنگی، به‌خصوص در دهه ۱۹۶۰، پا گرفت و ایده فرهنگ برتر را به‌چالش کشید (ر.ک: دیوپ و دیگران، ۱۳۴۸).

پدیده استعمار که با هدف ایجاد ارتباط با جوامع دیگر شکل گرفته بود، در قالب نظام فکری متمدن-غیرمتمدن در نهایت، به‌دنبال بهره‌برداری از منابع و توانایی‌های دیگر جوامع به‌نفع استعمارگران برآمد. این فرایند، که در بیش‌تر مواقع ابتدا از طریق تصرف و نیروی نظامی صورت گرفت، در سطح نظری تعریف دیگری یافت. به‌عبارتی، اروپاییان، که از طریق قدرت نیروی دریایی به جوامع دیگر دست پیدا کرده بودند، برای توجیه رابطه نابرابر اقتصادی و حتی فرهنگی و اجتماعی، این ایده را مطرح کردند که به‌دنبال متمدن‌کردن کشورهای دیگرند. ازاین‌رو، اروپاییان این فرایند را در نظام مفهومی جای‌یابی کردند و نظام معنایی‌ای را شکل دادند تا از این طریق فرایند استعمار باورپذیر و قابل‌درک شود، زیرا برای عینی‌کردن پدیده‌ها

به مفهوم‌سازی نیاز است (ر.ک: کوزلک، ۱۴۰۱: ۲۵) و استعمارگران برای پذیرش فرایند استعمار در سطح عمل و نظر به مفهوم‌سازی پدیده استعمار دست زدند.

فرایند معنا بخشی به مفهوم استعمار موجب شد که این پدیده، که در عمل به بدیل خود تبدیل شده بود، در نظام معرفتی جوامع مستعمره جای گیر شود. بنابراین، این پدیده معنایی یافت که استعمارگران به آن بخشیدند، زیرا همان‌طور که ویتگنشتاین اشاره دارد هر پدیده‌ای آن‌گاه معنا می‌یابد که ما به آن معنایی بدهیم (ر.ک: ویتگنشتاین، ۱۳۶۹). به این ترتیب، فرایند استعمار از سوی استعمارگران در قالب معنایی مفید به جوامع مستعمره عرضه شد، اما در عمل به دنبال بهره‌کشی از دیگر جوامع درآمد. از این رو، بسط این ایده از سوی استعمارگران موجب شکل‌گیری نظامی شناختی شد که تجربه‌های درونی را در مسیری معین سامان داد و کنش‌های انسانی را نظم بخشید. نظام معرفتی استعمارگران کوشید به داده‌های حسی نظم عینی مشخصی ببخشد و آگاهی جوامع مستعمره شده را در مورد واقعیت عینی تغییر دهد. به این ترتیب این نظام شناختی، نظامی غایی را شکل داد که جامعه را در اختیار گرفت و هویتش را تبیین کرد (در مورد نقش نظام معرفتی در تغییر واقعیت‌های برون‌ذهنی، ر.ک: دیلتای، ۱۳۸۹: ۵۴-۵۹).

تبیین هویت مستعمره شده اهمیت زیادی در فرایند استعمار داشت، زیرا در صورت تبیین نکردن این فرایند از سوی استعمارگران، نظام‌های استعماری به ابژه استعمار تبدیل می‌شدند. برای مثال، چینی‌ها که از نظر تکنولوژی و منابع کاملاً آماده بودند به اکتشاف دست بزنند با عقب‌نشینی از اکتشاف، خود را محکوم کردند که مورد اکتشاف قرار گیرند (Boorstin, 1983: 192-194, 200-201)، و از آنجا که مفهومی را نمایندگی نمی‌کردند در نهایت به ابژه نظام‌های مفهومی دیگر تبدیل شدند. تبیین پدیده استعمار از سوی استعمارگران موجب شد، جوامع مستعمره این پدیده را در آن قالب درک کنند و نسبت به آن ابتدا واکنش چندانی نشان ندهند، زیرا ارائه تفسیر از هر پدیده‌ای موجب شکل‌دهی نظام معرفتی می‌شود و کنش‌های انسانی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. به این معنا فرایند شکل‌گیری نظام آگاهی آن‌چنان اهمیت دارد که اهمیت آن‌گاه به اندازه خلقت تصویر شده است (ر.ک: آرنست، ۱۳۹۴: ۱۰۸). بنابراین شکل‌گیری نظام آگاهی تاریخی و معرفت جوامع مستعمره شده توسط استعمارگران توانست کنش‌های جوامع مستعمره شده را کنترل و تحدید کند و امکان ارائه تفسیر متقابل را از آن‌ها بگیرد.

۵. کشف قلمروهای ناشناخته و فرایند اعمال نظم و قدرت

فرایند شناخت و معنادهی از طریق کشف ناشناخته‌ها صورت می‌گیرد. دستاوردهای مهم بشری نیز اغلب در اثر تلاش برای کشف ناشناخته‌ها و گسترش قلمرو آگاهی و حوزه قدرت انسان به‌دست آمده است. از این‌رو، کشف ناشناخته‌ها انگیزه حرکت انسان‌ها شده و گذارهای مهمی را رقم زده است. این فرایند در بسترهای عینی و ذهنی زندگی انسان رخ داده و البته محرک‌های گوناگونی هم‌چون محرک‌های اقتصادی، سیاسی، شخصی، مذهبی، و اجتماعی داشته است. یکی از این تلاش‌ها برای کشف ناشناخته‌ها توسط اروپاییان از قرن پانزدهم تا قرن هفدهم و در عصر اکتشافات صورت گرفت.

پرتغال و اسپانیا پیش‌گامان عصر اکتشاف بودند که با گذار از اقیانوس‌ها و استفاده از مسیرهای آبی درصدد گسترش قلمرو اقتصادی خود برآمدند. در این میان اما، گسترش ارتباطات اقتصادی درنهایت منجر به تسلط سیاسی آن‌ها بر این مناطق شد. البته، تلاش برای ارتباط تجاری و گسترش ارتباطات از طریق مسیرهای دریایی و زمینی به این عصر محدود نبود و پیش‌از آن نیز تمدن‌های مختلف برای گسترش قلمرو و نظام آگاهی خود به چنین اکتشافاتی دست زده بودند. فنیقی‌ها، چینی‌ها، یونانی‌ها، ایرانیان، مسلمانان، و اعراب ازجمله این‌ها محسوب می‌شدند که هرکدام مسیرهای جدیدی را امتحان کردند و با جوامع و گروه‌های مختلف تعاملات جدیدی را شکل دادند (ر.ک: فلاورز، ۱۳۸۳). اما در عصر اکتشافات به‌دلیل وسعت مناطق استعماری روابط قدرت چه در سطح اقتصادی و چه در دیگر سطوح سیاسی، فرهنگی، و اجتماعی شکل جدیدی یافت. زیرا تعامل‌های جدیدی که در فرایند اکتشاف براساس اعمال قدرت شکل گرفت، نظم پیشین این جوامع را تغییر داد و کنش‌ها، واکنش‌ها، و عاملیت‌های جدید را موجب شد. نظم جدید نظامی حادث بود که از لحاظ هستی‌شناختی و معرفت‌شناختی گاه با ساختارهای جوامع کشف‌شده سازگار نبود، زیرا روابط قدرت در جوامع کشف‌شده گاه قالبی اشتراکی یا پدرسالار داشت که در فرایند جدید و با اعمال قدرت از سوی نهادهای مشخص دچار تغییرات بنیادین می‌شد.

کشف قلمروها و جوامع جدید در عصر اکتشافات به شکل‌گیری روابطی منجر شد که اروپاییان از آن با عنوان «ارتباط دنیای جدید و قدیم» یاد کرده‌اند. این تعریف نظامی اندیشه‌ای را نمایندگی می‌کند که براساس آن نظام تغلب و برتری امری طبیعی است؛ به این معنی که دنیای جدید حاوی ارزش‌هایی است که بر دنیای قدیم تسلط خواهد یافت. بنابراین، تفاوت انگیزه‌ها و گستره اقدامات اروپایی‌ها درمقابل تجربه‌های پیشین اکتشافی مانند تجربه چینی‌ها یا

تجربه مسلمانان (نک: Boorstin, 1983: 184-194) موجب شد که این تجربه قالب جدیدی پیدا کند و در آن روابط قدرت نمود بیش‌تری داشته باشد.

هم‌زمان با عصر اکتشافات و دستیابی به دستاوردهای جدید فنی و تکنولوژیک، عصر نوزایش نیز آغاز شد که مبتنی بر مبانی هستی‌شناختی و معرفت‌شناختی جدید شکل گرفت. رویکرد این دوران مبتنی بر آزادی انسان و تلاش برای غلبه بر دیگر پدیده‌ها بود (ر.ک: دورتیه، ۱۳۸۲: ۳۸۹؛ کالینگوود، ۱۳۸۲: ۷۷). بنابراین، در این دوران توجه به امور دنیوی غالب شد و دستاوردهای مادی اهمیت بیش‌تری پیدا کرد. این امر مسیر را برای شکوفایی اقتصادی هموار ساخت که نیازمند تسلط بر منابع و راه‌های ارتباطی بود. از این‌رو، مفهوم قدرت در این فرایند نمود عینی‌تری یافت که بر اعمال نظم جدید مبتنا داشت. از قرن شانزدهم و هفدهم و در جریان این فرایند عصری فرارسید که از آن با عنوان «عصر استعمار» یاد شده است. در این دوره نیز انسان‌ها به دنبال کشف نواحی جدید و هم‌چنین گسترش روابط تجاری برآمدند، اما در این فرایند تسلط سیاسی بر قلمرو دیگر جوامع نمود بیش‌تری یافت و نظام جدیدی از کنش‌ها و واکنش‌ها را موجب شد.

۶. استعمار و نظم نوین جامعه

در عصر استعمار در کشمکشی تاریخی استعمارگران توانستند آگاهی تاریخی را شکل دهند که این امر موجب تفوق بیش‌تر آن‌ها را فراهم کرد، زیرا استعمارگران توانستند با صورت‌بندی مفاهیم واقعیت را تفسیر و خلق کنند (در مورد خلق واقعیت، ر.ک: کوزلک ۱۴۰۱: ۲۶). بنابراین، جوامع مستعمره‌شده به تبیین مفهومی جدید نیاز داشتند تا در مقابل استعمارگران به‌مقابله برخیزند، ولی این فرایند چندین قرن به تأخیر افتاد و با شکل‌نگرفتن خودآگاهی جوامع مستعمره، استعمارگران توانستند سال‌ها از منابع این کشورها استفاده کنند. شکل‌گیری آگاهی نیازمند ترکیب عناصری مانند: رابطه با خویشتن یعنی موجودی که حامل حقوق اساسی است؛ ورود آگاهانه به مبارزه با نیروهای مسلط که مانع حق اندیشیدن و عمل وی به‌عنوان سوژه می‌شود، و درنهایت پرداخت مفهوم فراگیر و مشخص از فردیت است (ر.ک: تورن، ۱۴۰۱: ۱۸۰)، که این امر در جوامع مستعمره امکان شکل‌یابی پیدا نکرد. چراکه استعمارگران با تبیین مفهومی به تعریف هویتی جوامع مستعمره دست زدند.

مفهوم‌سازی دوگانه کشورهای متمدن و کشورهای عقب‌مانده این امکان را برای اروپاییان مهیا کرد تا مدعی ایجاد نظم نوینی در جوامع مستعمره‌شده باشند که براساس این ایده آن‌ها

استعمار: ساخت آگاهی تاریخی، نظم نوین و صورت‌بندی کنش‌ورزی (بهزاد اصغری) ۵۱

نماد خرد و دانش محسوب می‌شدند. به عبارتی، اروپاییان دوگانه خوب و بد را تئوریزه کردند و به دنبال عینیت‌بخشیدن به آن و بهره‌برداری از آن برآمدند. زیرا همان‌طور که تورن اشاره دارد

اعتقاد به وجود خدا اعتقاد به وجود شیطان را می‌آفریند. به همین دلیل است که غرب وقتی خود را نماینده خرد، پیشرفت، و روشن‌گری دانست، دست به ساختن شرقی زد که برپایه تحلیل کلاسیک ادوارد سعید نماد بی‌خردی بود و به جای آینده‌گری و آینده‌گرایی از ویژگی گذشته‌گرا و خاص‌گرا بهره‌مند بود (تورن ۱۴۰۱: ۲۱۲).

ایجاد نظم نوین نیازمند طبقه‌بندی و دسته‌بندی جدید بود. چراکه، برای برهم‌زدن نظم مستقر ابتدا باید دسته‌بندی جدیدی در درک و آگاهی افراد شکل گیرد و نظام معرفت براساس آن سامان یابد. نظم‌دهی پدیده‌ها ماهیتی هستی‌شناختی و معرفت‌شناختی دارد. به عبارتی، قراردادن هر پدیده در قالب و گروه مشخص مبتنی بر نظام هستی‌شناختی و معرفت‌شناختی خاص صورت می‌گیرد. نظم‌های متفاوت در طول تاریخ نیز بر این اساس شکل گرفته‌اند، زیرا با تغییر نظام‌های هستی‌شناختی و معرفت‌شناختی نظم‌های متفاوتی از پدیده‌ها شکل می‌گیرد. به همین علت است که «نظمی که بر مبنای آن امروزه می‌اندیشیم با نظمی که متفکران کلاسیک بر مبنای آن می‌اندیشیدند به لحاظ وجودی یکسان نیست» (فوکو، ۱۳۸۹: ۲۳).

طبقه‌بندی پدیده‌ها و نظم‌دهی به آن‌ها نظام معرفت را شکل می‌دهد. به همین دلیل اغلب ویژگی‌های مشترک و مشخص در پدیده‌های مورد مطالعه جستجو شده و بر اساس آن طبقه‌بندی صورت می‌گیرد (بتلی، ۱۳۹۹: ۱۳۱). نظم‌دهی پدیده‌ها در قالب مشخص نوعی بازنمایی را نیز موجب می‌شود. بنابراین این پدیده‌ها در آن قالب نمود یافته و هویت و معنای مشخص پیدا می‌کنند. هویت‌دهی به پدیده‌ها نیز این امکان را می‌دهد تا عاملیت پدیده‌ها را تعریف و تحدید کنند. با بازنمایی پدیده‌ها در قالب مشخص آن‌ها نیز در مقابل بازنمایی پدیده‌های دیگر قرار می‌گیرند و با آن‌ها مقایسه می‌شوند (ر.ک: فوکو ۱۳۸۹: ۱۴۱-۱۵۰)، از این رو، امکان شکل‌دهی دوگانه‌های مفهومی مهیا می‌شود و براساس آن کنش‌ها و واکنش‌های پدیده‌ها تحدید و تعریف می‌شوند.

استعمارگران بر این اساس با طبقه‌بندی و نظم‌دهی پدیده‌ها آن‌ها را از دایره نظام آگاهی تاریخی خارج کردند. به عبارتی آن‌ها جوامع مستعمره‌شده را از هویت و آگاهی تاریخی خالی کرده و نظم جدیدی را بر آن‌ها بخشیدند که فاقد هرگونه هویت مستقل و سنت پیشین بود. از دست‌دادن سنت و هویت پیشین باعث شد جوامع و افراد امکان تکیه بر مبانی مشخص برای اقدام علیه استعمار را از دست دهند. به این معنی که ارتباط‌های انسانی، باورها، ارزش‌ها و

مولفه‌های مشترک، امکان شکل‌دهی فضای مشترک و کنش‌های هماهنگ پیشین از این جوامع سلب شد و با تلقین مولفه‌های جدید امکان ساخت‌یابی جامعه کنش‌ورز غیرممکن گردید. بنابراین این‌گونه جوامع در فرایند گذار نتوانستند نظام اندیشه‌ای، اجتماعی، فرهنگی و هویتی مشخصی برای خود ایجاد کنند و عدم وجود این نقاط ارتباطی، امکان ساخت‌یابی جوامع کنش‌ورز در مقابل «دیگری» استعمارگران، را ممکن نساخت. این امر باعث شد این جوامع از جهان تاریخی دور بیفتند و تبدیل به جوامعی ابره‌مانند شوند.

جهان تاریخی جهانی است که از طریق افعال انسان در کنار جهان طبیعت شکل گرفته است. به این معنا عناصر مقوم جهان تاریخی یا مواد تشکیل‌دهنده تاریخ نیز مجموعه افعال انسان‌هاست. پس جهان تاریخی در مقابل طبیعت قرار دارد (دیلتای، ۱۳۸۹: ۱۱) و عاملیت انسان در جهان تاریخی او را به عنصری تاریخی تبدیل می‌کند و به آن هویت می‌بخشد. از این‌رو، تبیین جایگاه افراد در روند روی‌دادها و هویت‌بخشی فردی به آن‌ها اهمیت دارد؛ امری که استعمارگران مانع آن بودند و با قراردادن افراد در قالب‌های جمعی جدید به هویت‌زدایی آن‌ها پرداختند و کنش‌های آن‌ها را تحدید کردند.

استعمارگران براساس نظام فکری و ایدئولوژی‌ای که به دنبال بسط آن بودند به همین دلیل به طبقه‌بندی جوامع و افراد براساس نظم جدید دست زدند. این طبقه‌بندی که براساس این‌همانی‌ها و شباهت‌ها صورت گرفت، به دنبال ایجاد قالب‌های مشخصی بود که هویت خاصی را تداعی کند. بنابراین این طبقه‌بندی به دنبال هویت‌زدایی از افراد به عنوان فرد و جامعه‌ای با ویژگی‌های خاص و قراردادن آن‌ها در قالب‌های گروهی جدید و تبیین و تحدید ماهیت و هویت آن‌ها بود. به عنوان مثال انتخاب اسامی عام برای افراد مستعمره‌شده از جمله اقداماتی بود که استعمارگران برای از بین بردن هویت افراد انجام می‌دادند (ر.ک: Anderson, 2012: 29,89-90). زیرا از این طریق آن‌ها را از بسترهای اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، و حتی تاریخی خود جدا می‌کردند و به افرادی بی‌هویت و بدون تمایزهای مشخص تبدیل می‌کردند. اهمیت نسبت‌دادن القاب از سوی استعمارگران به افراد مستعمره‌شده در این بود که این افراد در شبکه‌های قدرت استعماری گرفتار می‌شدند و کنش‌های آن‌ها جهت داده می‌شد. از این طریق با هویت‌زدایی از جوامع و افراد امکان دست‌یابی به خودآگاهی و ایجاد معرفت از آن‌ها گرفته می‌شد.

استعمارگران تلاش داشتند انگاره‌ها و هویت‌های خاص را برای افراد مستعمره‌شده تعریف کنند و آن‌ها را تبدیل به جوهره اصلی هویتی این جوامع کنند؛ هویتی که ناشی از ارتباط

استعمار: ساخت آگاهی تاریخی، نظم نوین و صورت‌بندی کنش‌ورزی (بهزاد اصغری) ۵۳

ساختارهای قدرت است و براساس پایگاه و جایگاه اجتماعی افراد شکل نگرفته است، بلکه مبتنی بر نظم نوینی است که استعمارگران به دنبال تحقق آن هستند. تمایزهایی که از این طریق ایجاد می‌شد اما به هیچ وجه امری ذاتی نبود، بلکه همان‌طور که اشاره شده است، در بسترهایی بازتولید شدند که روابط قدرت در آن نمود بیش‌تری داشت (Cooper, 2005: 48-49). اما تسلط استعمارگران بر چگونگی روایت‌ها باعث شد که روایت استعمارگران غالب شود و جوامع مستعمره‌شده حتی برای کسب اعتبار در جامعه نیز به الگوهایی که اروپائیان ترویج کرده بودند، دست بیازند (ر.ک: دیوپ، ۱۳۴۸: ۲۴).

۷. بازتولید نظم استعماری در سطح عینی و ذهنی

پس از دوران اکتشافات این ایده که جوامع دیگر از تمدن پست‌تری برخوردار هستند در کشورهایی که دست به اکتشاف زده بودند، پدیدار شد (Cozzi, 2021) و پس از آن ایده استعمار که ابتدا برای ایجاد ارتباط با دیگر سرزمین‌ها و شکل‌دهی زنجیره‌ای از تعامل‌ها شکل گرفته بود، در نهایت به ایجاد تمایز، دسته‌بندی، و افتراق انسان‌ها انجامید. به این معنا نظام‌های استعماری با رویکردی ذات‌گرایانه به تفکیک جوامع و گروه‌های اجتماعی دامن زدند و با اطلاق ویژگی‌های نژادی یا طبقاتی میان انسان‌ها تمایز قائل شدند و این تمایز را در سطح عینی و ذهنی برقرار و جاری کردند. مفهوم تمایز در تبیین جایگاه خود چنان اهمیتی در دنیای معاصر یافت که مورد توجه فلسفی نیز قرار گرفت (ر.ک: Hegel, 2001). از این‌رو استعمارگران، نیز به آن توجه نشان دادند و علاوه بر تفکیک میان خودی و دیگری، طبقه‌هایی نیز در جوامع مستعمره‌شده سامان دادند که هویت خود را فقط در قالب طبقه‌هایی جست‌وجو می‌کردند که استعمارگران آن را تعریف کرده بودند. از این‌رو، دسته‌بندی‌های استعماری در ساختارهای اجتماعی جوامع مستعمره‌شده بازتولید شد و در این جوامع نیز نظام‌های طبقاتی و استعماری شکل گرفت (ر.ک: Anderson, 2012: 39-107).

بازتولید تمایزهای نژادی و اجتماعی در فرایند استعمار، اندیشه استعمار را قدرت بخشید. چراکه در اثر این فرایند، فرهنگ و رویکرد تضاد و تمایز طبقاتی در جوامع مستعمره‌شده درونی شد و افراد جامعه را در تقابل با یک‌دیگر قرار داد. در این چارچوب پایگاه اجتماعی افراد در جوامع استعماری اغلب تغییر شکل یافت و با تقلیل، قالب جدیدی پیدا کرد. در این قالب افراد طبقات برگزیده جوامع مستعمره‌شده درحالی‌که خود موقعیتی فرودست داشتند اما نسبت به سایر افراد مستعمره‌شده همچنان موقعیت بالادست را در اختیار می‌گرفتند که این امر موجب

بازتولید روابط استعماری می‌شد. استعمارگران برای تداوم این تمایز حتی به انتقال افراد جامعه‌ای به جامعه دیگر نیز دست زدند و از آنجاکه این افراد در جوامع جدید پذیرفته نشدند یا به‌عنوان نیروهای فرودست به کار گرفته شدند، تمایزهای اجتماعی بازتولید شد. این امر ساخت اجتماعی این مناطق را تغییر داد و این امکان را مهیا کرد تا تسلط بیش‌تری از این طریق بر قلمروهای استعماری اعمال شود (Anderson, 2012: 1-2, 75-76).

۸. بازیابی هویت

تقلیل جایگاه و هویت‌زدایی از جوامع مستعمره موجب تقلیل کنش‌های افراد جامعه می‌شد. از این رو برای مقابله با فرایند استعمار به بازیابی هویت افراد نیاز وجود داشت. این امر نیز مستلزم ارائه روایت جایگزین در مقابل روایت‌هایی بود که استعمارگران ارائه کرده بودند. ارائه روایت از فرایند رویدادهای استعمار موجب ورود دوباره مستعمره‌شده‌ها به حوزه تاریخ می‌شد. بنابراین آن‌ها هویت تاریخی پیدا می‌کردند و از کنش‌ورزان طبیعی به کنش‌ورزان تاریخی تبدیل می‌شدند. این فرایند مستلزم آن بود که مستعمره‌شده‌ها انگاره‌هایی که توسط استعمارگران به آن‌ها نسبت داده شده بود و به‌عنوان ویژگی‌های ذاتی آن‌ها تصویر می‌شد را تغییر دهند. بنابراین جوامع مستعمره‌شده نیازمند روایت جایگزین بودند.

روایت جایگزین در مقابل استعمارگران، انگاره‌هایی را تقویت می‌کند که در آن نظام‌های اندیشه‌ای و معرفت‌شناختی غیراستعماری، هویت مستقل خود را پیدا کرده و قالب نظام فرودستی که به آن‌ها تحمیل شده را می‌شکند. به عبارتی این روایت در صدد تاکید بر این امر است که نظام‌های غیراستعماری نظام‌های فرودست و غیرمتمدن نیستند بلکه هر کدام نظام‌های جهان‌شناختی و معرفت‌شناختی خود را دارند که اگرچه با نظام اندیشه‌ای استعمارگران متفاوت است اما صاحب هویت و اصالت است. این روایت با تغییر ساختار خطی روایت استعمارگران به‌معنای گذار جوامع استعمارشده به جوامع متمدن، به‌دنبال نشان دادن این امر است که جوامع استعمارشده فرایند متفاوتی را با توجه به بستر تاریخی خود طی کرده‌اند.

در اختیار گرفتن روایت از طریق روایت جایگزین به‌معنای بازیابی هویت است که از سوی جوامع تحت استعمار صورت می‌گیرد. به عبارتی جوامعی که در مقابل استعمار قرار دارند با در اختیار گرفتن روایت پدیده‌ها، جایگاه خود را به‌عنوان سوژه شناسا بازیابی کرده و نظام قدرت خود را در عرصه نظر و عمل جاری و ساری می‌کنند. بنابراین با روایت تاریخ از سوی جوامع مواجه با امر استعمار، رابطه فرادست و فرودست قلب‌شده و روایت‌های ارائه‌شده از قدرت

استعمار: ساخت آگاهی تاریخی، نظم نوین و صورت‌بندی کنش‌ورزی (بهزاد اصغری) ۵۵

گفتمانی یکسانی برخوردار می‌شوند. البته در مورد ارائه روایت از سوی فرودستان و مستعمره‌شده‌ها اختلاف وجود دارد و عده‌ای مدعی هستند که این امر امکان‌پذیر نیست. چراکه گفتمان‌های غالب این اجازه را نمی‌دهند (ر.ک: Spivak, 2010). برخی نیز مدعی هستند که اگر فرودستان به زبانی صحبت کنند که برای ما مهم باشد، ما مجبور به گوش کردن به آن‌ها هستیم و در این صورت آن‌ها دیگر فرودست نیستند (ر.ک: Beverley, 1999: 66). اما این امر نیز مستلزم روایت در قالب ارائه‌شده از سوی گروه‌های غالب است. بنابراین روایت مستعمره‌شده‌ها باید در قالبی ارائه شود که هویت آن‌ها را در نظم جدیدی بازیابی کند، در غیر این صورت بازتولید گفتمان غالب و مغلوب در قالبی دیگر روی خواهد داد و کنش‌های جوامع مستعمره‌شده تحدید خواهد شد.

۹. نتیجه‌گیری

پدیده استعمار از قرن شانزدهم و هفدهم تا قرن بیستم به حیات خود ادامه داد، اما در نهایت با نهضت‌های آزادی‌خواه و ملی‌گرا در اوایل قرن بیستم و با جنبش‌های ضداستعماری پس از ۱۹۴۵ به پایان رسید. در عصر استعمار جوامع ضعیف‌تر به صورت مستقیم یا غیرمستقیم تحت سیطره کشورهای دیگر قرار گرفتند و استقلال لازم را برای هدایت امور خود نداشتند. این پدیده با مفهوم‌سازی دوگانه کشورهای متمدن و کشورهای عقب‌مانده به وجود آمد. به این ترتیب، کشورهای اروپایی خود را نماد تفکر و پیشرفت معرفی کردند و کشورهای دیگر را عقب‌مانده و در حالت توحش تصویر کردند. به همین دلیل، اروپاییان مدعی نظم‌ی شدند که به دنبال آن بود تا همه جوامع را به خرد و تمدن اروپاییان نزدیک کند. استعمار در این قالب شکلی جهانی یافت که حامل نظام فکری جدیدی بود که برتری دنیای جدید و اروپا و ارزش‌های آن بود. این نظام ارزش مدعی نظم جدیدی بود که به دنبال بازارایی جوامع دیگر بود.

رویکرد ذات‌انگارانه استعمار موجب شد کشورهای استعمارگر به دنبال بهره‌کشی از جوامع مستعمره شده باشند. این امر فرایند بهره‌برداری را نیز تسهیل کرد، چراکه اندیشه‌ای را رواج داد که بر اساس آن بهره‌جویی از جوامع دیگر امری زشت و مذموم جلوه نمی‌کرد. از این رو این رویکرد ذات‌انگارانه مولفه‌ای اندیشه‌ای برای تداوم تسلط سیاسی را مهیا کرد که ادامه این انگاره‌ها موجب حفظ تسلط جوامع استعمارگر شد. چنانکه با تغییر پارادایم‌ها و گفتمان‌ها در

دوره‌های مختلف تاریخی، ایده‌ها و رویکردهای جدید به‌جای رویکردهای پیشین ارائه شد، درحالی‌که مفاهیم بنیادین این رویکردها نزدیکی‌هایی با هم داشتند.

تصویرسازی متمدن و غیرمتمدن از سوی استعمارگران در این دوره موجب تسلط گفتمانی شد که در آن جوامع مستعمره‌شده قالبی ابژه‌مانند پیدا کردند و امکان کنش‌های سوژگانی را نداشتند. چراکه این جوامع از هویت و تاریخ خالی شدند و امکان تبیین مولفه‌های کنشی را از دست دادند. چراکه تنها جوامع و کنش‌گران دارای تاریخ و هویت مستقل هستند که امکان کنش‌های هدفمند را دارند و ابژه‌های فاقد تاریخ و هویت مستقل امکان کنش مستقل را ندارند. بنابراین کنش‌ها بر اساس خواست، باورها و ارزش‌های مشترک شکل می‌گیرند که در طول تاریخ و بر اساس هویت مشترک قالب یافته‌اند و با از دست رفتن این مولفه‌ها امکان صورتبندی خواست و هدف مشترک از بین می‌رود. جوامع مستعمره‌شده که با از دست‌دادن هویت خود توسط استعمارگران نتوانستند کنش‌های مشخص در جهت رهایی خود ایفا کنند، اما با بازیابی هویت و تعریف مولفه‌های هویتی در گذار زمان توانستند جنبش ضداستعماری را شکل دهند که به پایان تسلط سیاسی کشورهای استعمارگر منتهی شد.

کتاب‌نامه

- آرنت، هانا (۱۳۹۴)، فهم و سیاست: دشواری‌های فهم، در: حیدری، آرش و دیگران، نظریه و واقعیت، تهران: تیسرا.
- بتلی، مایکل (۱۳۹۹)، تاریخ‌نگاری نوین، ترجمه علیرضا ملایی توانی، تهران: پژوهشکده تاریخ اسلام.
- پیترز، جان‌ندروین (۱۳۹۵)، نظریه توسعه، ترجمه انور محمدی، تهران: گل‌آذین.
- تورن، آلن (۱۴۰۱)، پارادایم جدید برای فهم جهان امروز، ترجمه سلمان صادقی‌زاده، تهران: علمی و فرهنگی.
- جنکینز، کیت (۱۳۸۴)، بازاندیشی تاریخ، ترجمه ساغر صادقیان، تهران: مرکز.
- دانتن، رابرت. سی (۱۳۹۷)، مفهوم تاریخ در مشرق زمین: نگرش تاریخی در فرهنگ‌های دیرین خاور نزدیک، ترجمه عیسی عبدی، تهران: فرهامه.
- داوری‌اردکانی، رضا (۱۴۰۰)، گسست تاریخی و شرق‌شناسی، تهران: نقد فرهنگ.
- دورتیه، ژان فرانسوا (۱۳۸۲)، علوم انسانی گستره شناخت‌ها، ترجمه مرتضی کتبی، جلال‌الدین رفیع‌فر، ناصر فکوهی، تهران: نشر نی.
- دیلتای، ویلهلم (۱۳۸۹)، تشکل جهان تاریخی در علوم انسانی، ترجمه منوچهر صانعی‌دره‌بیدی، تهران: ققنوس.

استعمار: ساخت آگاهی تاریخی، نظم نوین و صورت‌بندی کنش‌ورزی (بهزاد اصغری) ۵۷

- دیوپ، علیون و دیگران (۱۳۴۸)، *نژادپرستی و فرهنگ*، ترجمه منوچهر هزارخانی، تهران: کتاب زمان.
- رجایی، فرهنگ (۱۳۹۸)، *اندیشه و اندیشه‌ورزی*، تهران: فرهنگ جاوید.
- رهنما، مجید (۱۳۵۰)، *مسائل کشورهای آسیایی و آفریقایی*، تهران: موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی.
- عبدی، عیسی (۱۴۰۲)، *راینهارت کوزلک تاریخ‌نگری بیگانه در سرزمین تاریخ‌نگاری در گفت‌وگو با عیسی عبدی*، جست‌وجوی امکان‌های دیگر در تاریخ، روزنامه اعتماد، سال ۲۰، شماره ۵۴۸۶، ص ۷.
- فلاورز، سارا (۱۳۸۳)، *عصر اکتشافات*، ترجمه فرید جواهرکلام، تهران: ققنوس.
- فوکو، میشل (۱۳۸۹)، *نظم اشیا، دیرینه‌شناسی علوم انسانی*، ترجمه یحیی امامی، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- کاپور، ایلان (۱۳۹۹)، *سیاست پسااستعماری توسعه، نقد پسااستعماری توسعه*، ترجمه رشید احمدش، مصطفی احمدزاده، تهران: اندیشه احسان.
- کالینگوود، رابین جورج (۱۳۸۲)، *مفهوم کلی تاریخ*، ترجمه علی اکبر مهدیان، تهران: کتاب آمه.
- کوزلک، راینهارت (۱۴۰۱)، *مقدمه‌ای بر مفاهیم بنیادین تاریخی: تاریخ تحول مفهوم بحران*، ترجمه بهنام جودی، تهران: گام‌نو.
- لوی برول، لوسین (۱۳۹۹)، *کارکردهای ذهنی در جوامع عقب‌مانده*، ترجمه یدالله موقن، تهران: هرمس.
- مومسن، ولفگانگ (۱۳۶۳)، *تئوری‌های امپریالیسم*، ترجمه کوروش زعیم، تهران: امیرکبیر.
- وبر، ماکس (۱۳۸۲)، *روش‌شناسی علوم اجتماعی*، ترجمه حسن چاوشیان، تهران: مرکز.
- ویتگنشتاین، لودویگ (۱۳۶۹)، *رساله منطقی - فلسفی*، ترجمه محمود عبادیان، تهران: جهاد دانشگاهی.
- هابسبام، اریک (۱۳۹۸)، *درباره تاریخ*، ترجمه حسن مرتضویف تهران: لاهیتا.
- یانگ، رابرت. جی. سی (۱۳۹۱)، *درآمدی اجمالی بر پسااستعمارگری*، ترجمه فاطمه مدرسی، فرح قادری، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

Alatas, Syed Hussein (1974), *The Captive Mind and Creative Development*, International Social Science Journal, no. 4, pp 691-700.

Alatas, Syed Hussein (1977), *The Myth of the Lazy Native*, London: Frank Cass.

al-Attas, Syed Farid (2006), *Alternative Discourses in Asian Social Science: Responses to Eurocentrism*, Delhi: Sage.

Anderson, Clare (2012), *Subaltern Lives, Biographies of Colonialism in the Indian Ocean World, 1790-1920*, Cambridge University Press.

Arendt, Hannah (1973), *The Origins of Totalitarianism*, San Diego, New York, London: Harvest Book, Harcourt brace & Company.

Beverly, John (1999), *Subalternity and Representation*, Durham and London: Duke University Press, P 66.

- Boorstin, Daniel J. (1983), *The Discoverers*, New York: Random House.
- Cooper, Frederick (2005), *Colonialism in Question: Theory, Knowledge, History*, Berkeley: University of California Press.
- Cozzi, Gustavo; Valente, Filippo (2021), *Humanitarian Intervention, Colonialism, Islam and Democracy an Analysis through the Human-Nonhuman Distinction*, London & New York: Routledge.
- Day, Clive (1938), *A History of Commerce*, N.Y. Longmans Green.
- Encyclopedia Britannica (1994), V 3.
- Hegel, G.W.F. (2001), *Philosophy of Right*, Translated by S.W Dyde, Kitchener: Batoche Books
- Heidegger, Martin (2002), *The Age of the World Picture*, translated & edited Young, Julian & Haynes, Kenneth, Cambridge University Press.
- Kohn, Margaret; Reddy, Kavita, (2023), *Colonialism*, Stanford Encyclopedia of Philosophy, Stanford University.
- Merriam-Webster, (2023).
- Said, Edward W. (1979), *Orientalism: Western Conceptions of the Orient*, New York: Vintage Books.
- Spivak, Gayatri Chakravorty (2010) "Can the Subaltern Speak?" in *Can The Subaltern Speak?*, eds. rosalind c. morris, New York: Columbia University Press, pp. 21-81.
- Wuthnow, Robert (1989), *Communities of Discourse, Ideology and Social Structure in the Reformantion, the Enlightenment, and European Socialism*, Cambridge: Harvard uni. Press.